

ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

УДК 339.5 (9)

Черкас Н. І.,

к.е.н., доц. кафедри міжнародних економічних відносин, Львівська комерційна академія,
м. Львів

Вонсовський О. А.,

аспірант, Львівська комерційна академія, м. Львів

СТРУКТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ

***Анотація.** У статті розглянуто сучасні проблеми конкурентоспроможності зовнішньої торгівлі України у розрізі двосторонньої торгівлі з основними торговельними партнерами. Вивчено основні підходи до оцінки структури експорту та його конкурентних позицій на світовому ринку. Досліджено динаміку внутрішньогалузевої торгівлі (ВГТ) України з країнами ЄС-28 та СНД у розрізі окремих галузей. Проаналізовано горизонтальну, вертикальну та односторонню торгівлю України у кількісному вимірі. Окреслено напрями поглиблення спеціалізації в експорті, на відміну від традиційного експорту низько-технологічних товарів шляхом підвищення рівня її якості та конкурентоспроможності. Подальші дослідження повинні бути спрямовані на емпіричну оцінку чинників конкурентоспроможності та ВГТ із урахуванням напряму географічної орієнтації торгівлі.*

Ключові слова: експорт, конкурентоспроможність, внутрішньогалузева торгівля, горизонтальна ВГТ, вертикальна ВГТ, одностороння ВГТ, індекс RCA.

Cherkas N. I.,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economic Relations, Lviv Academy of Commerce, Lviv

Vontsovskij O. A.,

Postgraduate, Lviv Academy of Commerce, Lviv

STRUCTURAL TRANSFORMATION OF UKRAINE'S FOREIGN TRADE COMPETITIVENESS

***Abstract.** The article presents a number of problems, determining the current state of the competitiveness of Ukraine's foreign trade in the context of bilateral trade with major trading partners. The main factors are put under the research that determine the export structure and its competitive position in the global market. The dynamics of intra-industry trade (IIT) of Ukraine with the EU-28 and CIS countries is studied in the commodity sectors. The paper analyses the horizontal, vertical and one-way trade of Ukraine in quantitative terms. The ways of export specialization enhancing are outlined as opposed to the traditional exports by increasing quality and competitiveness. Further research should focus on empirical investigation of competitiveness and IIT factors considering the geographic targets of foreign trade.*

Keywords: exports, competitiveness, intra-industry trade, horizontal IIT, vertical IIT, one-way IIT, RCA index.

Постановка проблеми. Впродовж останньої чверті століття у країнах Центрально-Східної Європи спостерігався період успішних економічних змін, що передбачав трансформацію від відносно закритих планових економік до відкриття ринків та посилення міжнародних відносин із рештою світу. Зовнішня торгівля була і надалі залишається важ-

ливим елементом цього процесу, зокрема у контексті євроінтеграції. Для України підвищення рівня конкурентоспроможності зовнішньої торгівлі є важливим чинником структурних змін, що відображає ефективність функціонування економіки загалом та промислового сектора зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми стимулювання конкурентоспроможності експорту перебувають у центрі досліджень багатьох науковців. Зокрема, особливості визначення показників конкурентоспроможності зовнішньої торгівлі широко запропоновано у світовій практиці [1; 2; 6; 8; 9; 10]. Одним із напрямів аналізу розвитку торговельної інтеграції є дослідження двосторонньої, або внутрішньогалузевої торгівлі (ВГТ) між групами країн, оскільки ВГТ ототожнюється з інтеграцією торговельних структур та синхронізацією бізнес-циклів, що, відповідно, забезпечує стабільність монетарного союзу [3; 5; 4; 7]. Проте маловивченими залишаються відповідні дослідження для даних української економіки та зокрема аналіз відмінних напрямів географічної орієнтації зовнішньої торгівлі.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз наукових поглядів щодо виміру конкурентоспроможності зовнішньої торгівлі загалом та дослідження структури двосторонньої торгівлі України з основними торговельними партнерами зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі інтенсифікації процесів глобалізації посилюються чинники гіперконкуренції національних економік, що зумовлює необхідність перегляду існуючих підходів до оцінки конкурентоспроможності зовнішньої торгівлі та чинників, що її визначають. Однією з базових методик оцінки промислової конкурентоспроможності на зовнішніх ринках є індекс виявлених порівняльних переваг (RCA), що слугує основою для численних індексів (таблиця 1):

- індекс відносної торгівлі (*англ.* RTA – Relative Trade Advanced);
- індекс чистого експорту RCA (*англ.* Net Export RCA);
- індекс спеціалізації експорту (*англ.* ESI – Export specialization index);
- “симетричний” індекс виявлених порівняльних переваг (*англ.* RSCA – “Symmetric” Revealed Comparative Advantage Index);
- зважений індекс виявлених порівняльних переваг (*англ.* WI – Weighted revealed comparative advantage);

Таблиця 1

Індекси оцінки промислової конкурентоспроможності

Індекси промислової конкурентоспроможності	Пояснення
Індекс виявлених порівняльних переваг (<i>англ.</i> RCA - Revealed comparative advantage index)	RCA використовує торговельну модель, щоб визначити сектори, в яких економіка має порівняльні переваги, порівнюючи основний торговельний профіль країни з середніми показниками у світі. Індекс має значення від 0 до $+\infty$. Країна має виявлені порівняльні переваги, якщо значення перевищує одиницю.
Індекс конкурентоспроможності експорту (<i>англ.</i> XCI - Export competitiveness index)	XCI визначає успіх чи невдачу товарної позиції на ринках із високим рівнем конкуренції. Якщо XC складає більше 1, експортна конкурентоспроможність зростає, якщо значення менше 1, це означає негативну динаміку конкурентоспроможності експорту.
Відносні темпи росту експорту та імпорту (<i>англ.</i> GI - Relative growth rates of merchandise exports and imports)	Цей показник використовується для порівняння темпів зростання експорту та імпорту відмінних груп товарів в одній країні з відповідними показниками світової торгівлі або країн конкурентів, у тому числі основних продуктів експорту та імпорту.
Індекс інтенсивності торгівлі (<i>англ.</i> TII - Trade Intensity Index). Індекс інтенсивності торгівлі вимірюється для двох форм – інтенсивність експорту (<i>англ.</i> XII - export intensity index) та інтенсивність імпорту (<i>англ.</i> MII - import intensity index).	Індекс інтенсивності торгівлі (TII) відображає співвідношення частки країни i у торгівлі з країною j у відношенні до частки у світовій торгівлі, призначеної для країни j . Якщо індекс є більше (менше) одиниці, це є ознакою збільшення (зменшення) торговельних потоків між країнами-партнерами.
Індекс диверсифікації / концентрації експорту або індекс Херфіндаля-Хіршмана (<i>англ.</i> Herfindahl-Hirschman index)	Індекс DX пов'язує показники конкуренції та концентрації. Індекс нижче 1000 вказує на дуже низьку концентрацію; в діапазоні 1000-1800 – означає помірну концентрацію, якщо індекс вищий 1800, рівень концентрації високий.
Індекс подібності експорту (<i>англ.</i> XS - Export similarity index)	Індекс подібності експорту (XS) забезпечує детальну інформацію щодо характерних експортних мереж між країнами. Індекс вимірюється від нуля до одиниці, де нульове значення вказує на цілковиту відмінність, а одиниця відображає ідентичну структуру експорту.
Індекс компліментарності торгівлі (<i>англ.</i> Trade complementarity index)	Індекс показує, як спеціалізація у товарній структурі експорту країни i на світовий ринок пов'язана з спеціалізацією у товарній структурі імпорту з міжнародного ринку країни j .
Аналіз постійної частки ринку (<i>англ.</i> CMSA – Constant market share analysis)	CMSA застосовується у міжнародній торгівлі для аналізу частки ринку країни в експорті продукції обробної промисловості (<i>англ.</i> manufactured exports).

Розроблено автором за даними [1, с. 34; 2; 6; 8, с. 6-14; 9; 10, с. 368]

- адитивний індекс виявлених порівняльних переваг (англ. AI – Additive Revealed Comparative Advantage Index);
- міжнародний індекс конкурентоспроможності (англ. LIIC-A – International competitiveness index);
- нормалізований індекс виявлених порівняльних переваг (англ. NRCA – The Normalized Revealed Comparative Advantage).

Особливо гостро постає проблема стимулювання експорту товарів із високим рівнем доданої вартості для тих країн, що розвиваються, де в структурі експорту переважають всього декілька найменшуваних сировинних товарів та товарів низького ступеня переробки. З іншого боку, виникає потреба контролю та обмеження певних експортних потоків з метою недопущення вивозу стратегічних матеріалів, підтримки низьких внутрішніх цін на конкретну сировину та товари, забезпечення відповідності зовнішньої політики міжнародним угодам і конвенціям [1]. У той же час окремі країни характеризуються високою конкурентоспроможністю попри традиційну “застарілу” структуру експорту (прикладом може слугувати економічне зростання Ботсвани, яке стало наслідком експорту сировинних товарів [4]). Такий результат розглядається радше короткотерміновою перехідною стратегією, оскільки економіка країни розвивається у напрямі сталого економічного зростання на основі експорту послуг та готової продукції. Низька конкурентоспроможність українських товарів на зовнішніх ринках зумовлює експорт переважно сировинних товарів.

Для аналізу показників конкурентоспроможності основних галузей зовнішньої торгівлі України нами розраховано індекс виявлених порівняльних переваг (1):

$$RCA_{ij} = \frac{x_{ij} / X_i}{x_{aj} + X_a}, \quad (1)$$

де x_{ij} – експорт товару j з країни i ; X_i – загальний експорт країни i ; x_{aj} – експорт товару j з країни

торговельного партнера; X_a – загальний експорт країни торговельного партнера.

Результати розрахунків конкурентоспроможності галузей зовнішньої торгівлі в Україні (індекс RCA) представлено на рис. 1. Досить помітно вирізняється значна перевага експорту над імпортом металопродукції, однак, починаючи з 2005 року, конкурентоспроможність металургії починає знижуватися. В Україні індекс конкурентоспроможності сировинних галузей є значно нижчим, ніж для галузей технологічного сектора.

Низькою конкурентоспроможністю відзначаються такі галузі, як хімічна промисловість, мінеральні продукти та машинобудування. Найнижчі показники конкурентоспроможності характеризують мінеральні продукти, що відображає високу залежність української економіки від імпорту енергоносіїв. Для технологічних галузей індекс RCA стабільно низький, що пояснюється зменшенням конкурентоспроможності електрообладнання та транспортних засобів. Галузь металопродукції характеризується значним зниженням конкурентоспроможності у 1998-2014 рр., що підтверджує аргумент про втрату цією галуззю ролі “локомотива” економіки (низькі значення індексу зберігаються вже з 2007 року) та недоцільність її державної підтримки. Отримані результати лише підкріплюють висновок, що задекларований курс на інвестиційно-інноваційний розвиток не реалізовується, а радше навпаки ситуація погіршується.

Внутрішньогалузева торгівля привернула значну увагу дослідників та науковців, починаючи з 1960-х років, зокрема щодо торгівлі товарами з однаковими якісними характеристиками. Першочерговою теорією ВГТ суперечила традиційним теоріям міжнародної торгівлі, що базувалися на концепції порівняльної переваги та спеціалізації у певних галузях. Емпіричні дослідження стверджують, що ВГТ відіграє важливу роль у динаміці внутрішньої торгівлі країн ЄС, зокрема для нових країн-учасників [3; 8].

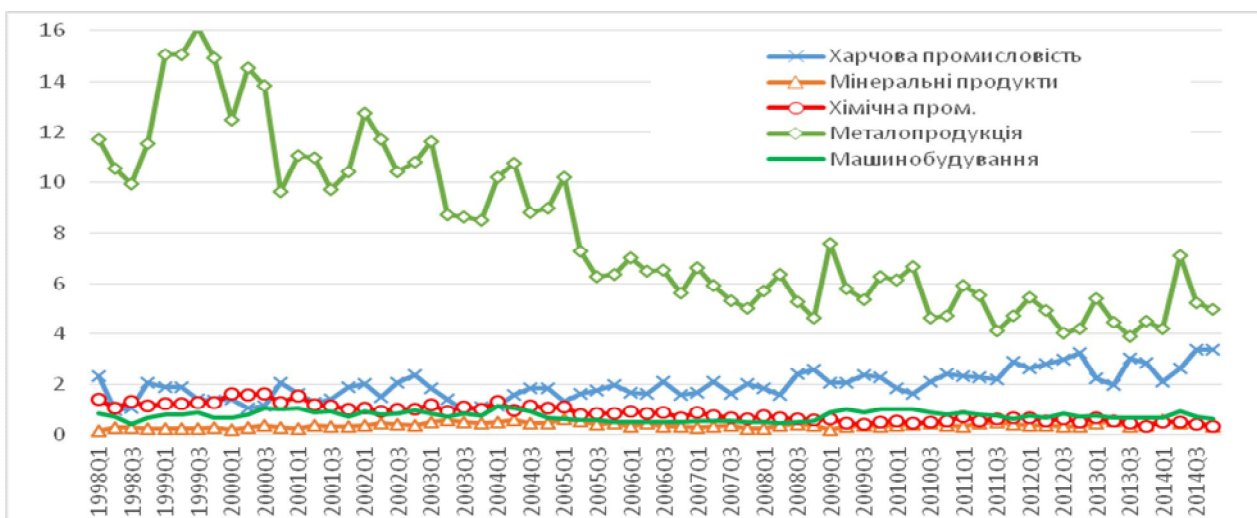

Рис. 1. Конкурентоспроможність (індекс RCA) галузей зовнішньої торгівлі в Україні, 1998-2014 рр.

Розраховано автором за даними [11]

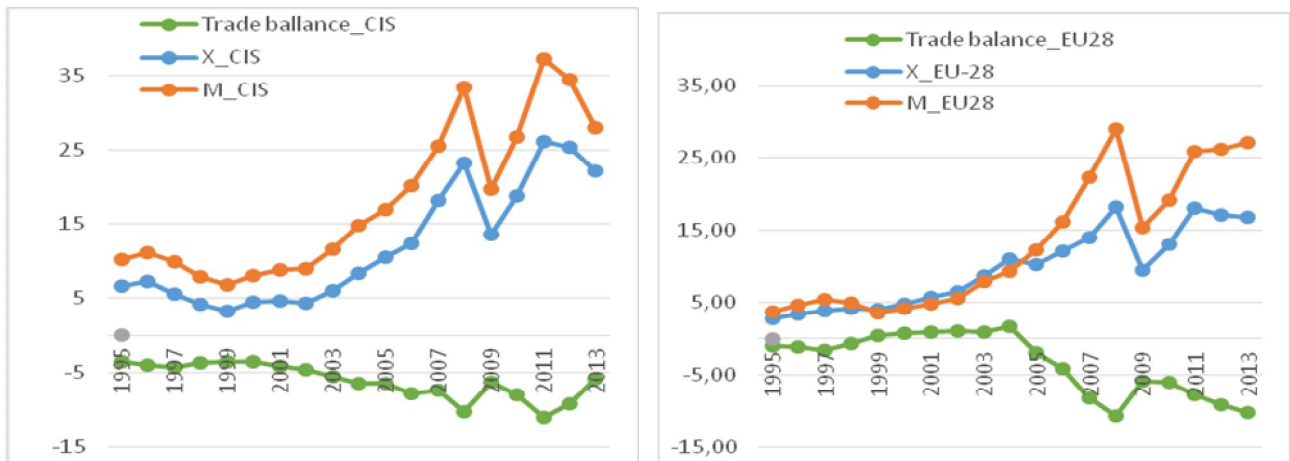

Рис. 2. Експорт, імпорт та торговельний баланс України з країнами ЄС-28 та СНД, 1995-2013 рр.
Розраховано автором за даними [12]

З метою кількісного аналізу ВГТ нами використано дані двосторонньої торгівлі України з країнами-партнерами у тисячах доларів США для трьох рівнів класифікації СМТК СИТС (Стандартизована міжнародна торговельна класифікація (3-тя редакція), англ. – SITC Rev.3, Standard International Trade Classification). Дані отримано з бази UNCTAD¹, що надає гармонізовані показники експорту та імпорту для понад 250 товарних позицій. Наше дослідження охоплює період 1995-2013 рр. для показників експорту та імпорту України з країнами ЄС-28 та СНД із використанням даних для всіх країн (рис. 2).

Оцінка ВГТ базується на інтенсивності охоплення торгівлі для кожної товарної позиції та торговельного партнера. Нами використано традиційний індекс, що застосовано у Grubel and Lloyd [7, с. 20-23]:

$$IT_{GL} = \left[(X_{ijt} + M_{jit}) - |X_{ijt} - M_{jit}| \right] / (X_{ijt} + M_{jit}), \quad (2)$$

де X_{ijt} та M_{jit} – експорт та імпорт товарної групи i у країну j у період часу t відповідно. IT_{GL} має значення від 0 до 1. Якщо IT_{GL} дорівнює 0, тоді відбувається лише одностороння торгівля, якщо значення індексу зростає, відповідно, країни більше співпрацюють у зовнішній торгівлі. Індеси розраховано для кожного торговельного партнера та у розрізі кожної товарної позиції. Для економічно розвинених країн характерними є вищі значення IT_{GL} у порівнянні з країнами, що розвиваються.

Структура ВГТ України з країнами ЄС та СНД показує відмінні тенденції. Рис. 3 відображає розвиток ВГТ України з країнами ЄС-28 та СНД з узагальненням індексу GL для всіх товарних груп.

Починаючи з 1998 року, ВГТ з країнами ЄС-28 та СНД демонструє протилежні тенденції з помітною активізацією торгівлі у західному напрямку. З 2003 року відбувається зниження ВГТ з країнами

ЄС, натомість із 2002 року помітна активізація східного напрямку.

Наступним кроком дослідження було здійснення розподілу товарних позицій за значенням показника ВГТ на горизонтальну, вертикальну та односторонню торгівлю. ВГТ вважається горизонтальною, якщо відповідає наступному рівнянню (3):

$$\frac{1}{1+d} \leq \frac{UV_k^x}{UV_k^m} \leq 1+d, \quad (3)$$

де UV_k^x та UV_k^m – вартість експорту та імпорту товарної позиції k , d – вибраний фактор дисперсії. Якщо дана умова не дотримується, ВГТ вважається вертикальною. Bazуючись на результатах провідних досліджень, нами використано фактор дисперсії 25%. На рис. 3 зображено критерії горизонтальної ВГТ для 15% та 25%. ВГТ із країнами СНД на рівні 15% набула ознак горизонтальної лише у 2013 році, тоді як на рівні 25% – починаючи з 2005 року і для всіх наступних спостережень. Помітно, що ВГТ із країнами ЄС класифікується як горизонтальна на рівні 25%, а для рівня 15% – у 1998-2006 рр.

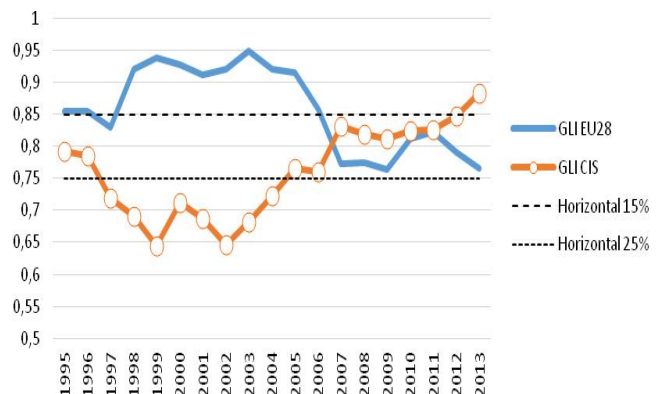

Рис. 3. ВГТ (індекси GL) зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС-28 та СНД

Розраховано автором за даними [12]

¹ UNCTAD secretariat calculations, based on UN DESA Statistics Division, *UN COMTRADE*; IMF, *Direction of Trade Statistics*; UNCTAD, *UNCTADstat Merchandise Trade Indices*; and UNCTAD, *UNCTADstat Total Merchandise Trade*.

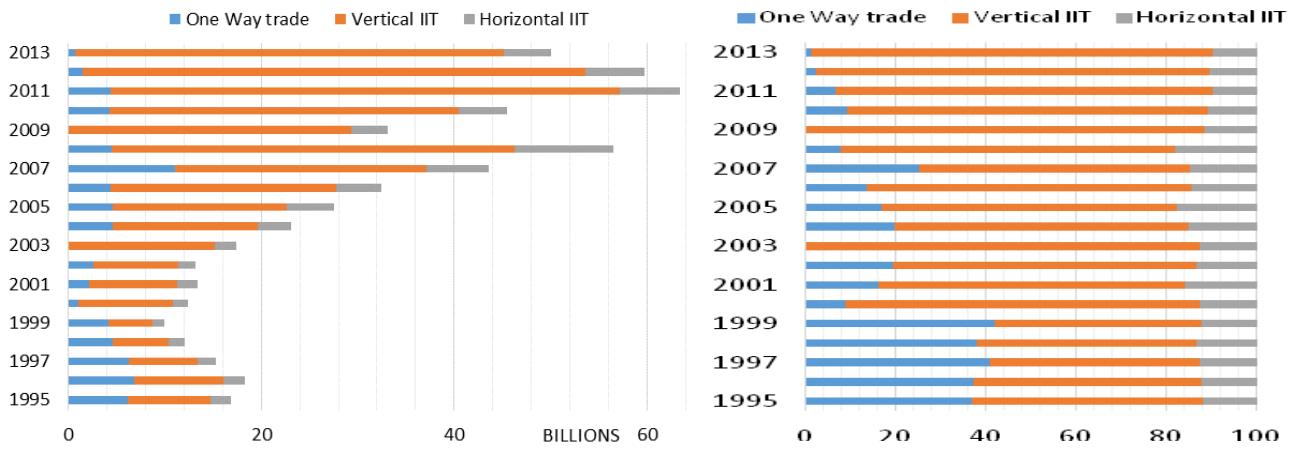

Рис. 4. Розподіл ВГТ торгівлі України з країнами СНД на горизонтальну, вертикальну та односторонню, 1995-2013 рр.

Розраховано автором за даними [12]

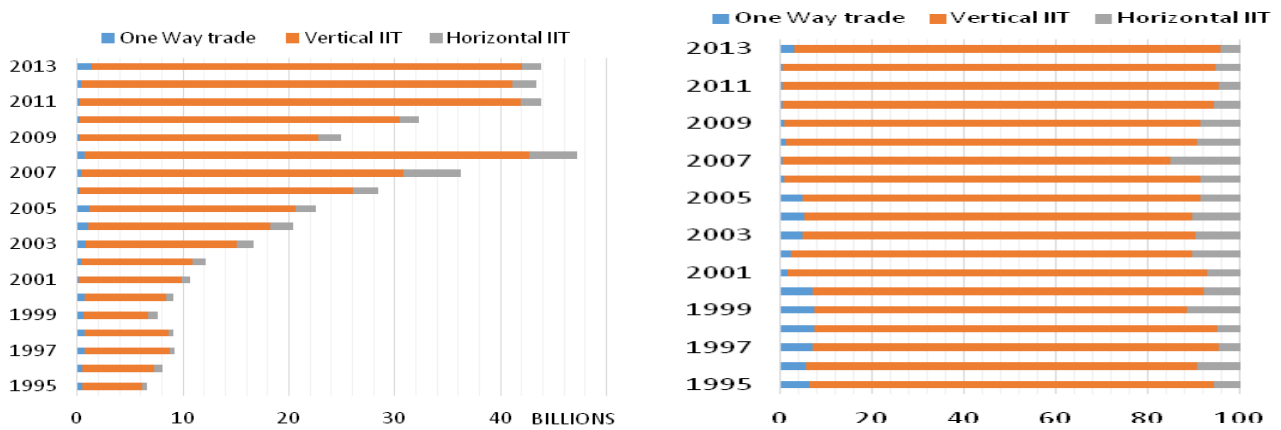

Рис. 5. Розподіл ВГТ торгівлі України з країнами ЄС на горизонтальну, вертикальну та односторонню, 1995-2013 рр.

Розраховано автором за даними [12]

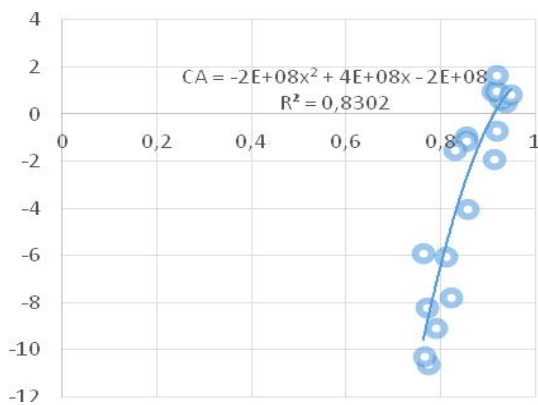

Рис. 6.а. Сальдо поточного рахунку та ВГТ України з країнами ЄС-28, 1995-2013 рр.

Розраховано автором за даними [11, 12]

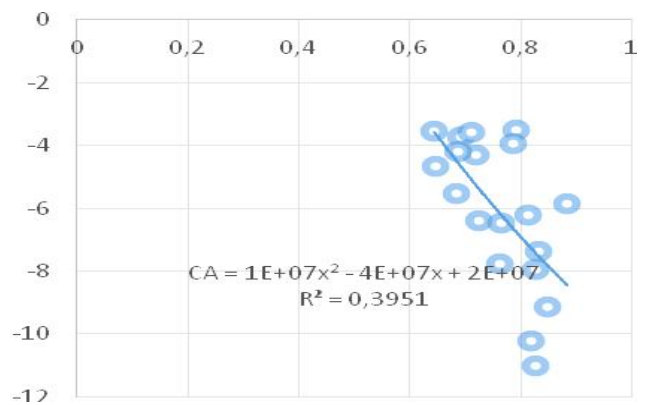

Рис. 6.б. Сальдо поточного рахунку та ВГТ України з країнами СНД, 1995-2013 рр.

З країнами СНД одностороння торгівля у 1995-1999 рр. становила близько 40 %, у 2000 році відбулося падіння до 5 % і надалі показник знижувався до 2013 року (рис. 4). У 2012 та 2013 роках вертикальна ВГТ становила 87 та 88 % відповідно, тоді як горизонтальна ВГТ – 9,6 та 10 %.

З країнами ЄС у структурі ВГТ значно переважає вертикальна компонента (рис. 5). Одностороння торгівля практично не спостерігалась у 2006-2012 роках і становила 5% у 2013 р. Частка горизонтальної ВГТ також незначна і знижувалась з 2007 року.

Для дослідження взаємозв'язків між показниками внутрішньогалузевої торгівлі з країнами ЄС-28 та СНД та сальдо поточного рахунку України було використано річні дані, що розраховано з використанням бази UNCTAD Statistics [12]. Вищий рівень ВГТ із країнами ЄС-28 сприяє покращенню сальдо поточного рахунку в Україні (рис. 6.а). Враховуючи високу залежність економіки України від сировинного експорту, варто посилювати якісну конкурентоспроможність у торгівлі з країнами ЄС-28.

Результати дослідження для торгівлі з СНД виявили несприятливий вплив ВГТ на сальдо поточного рахунку в Україні (рис. 6.б). Ситуацію в Україні погіршує надмірна залежність від моноімпорту енергоносіїв, що погіршує сальдо поточного рахунку та яскраво прослідковується під час кризових явищ. Структура експорту України і надалі залишається сировинною, що становить загрозу довгостроковому економічному зростанню та обмежує добробут населення.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Європейська інтеграція не лише розширила можливості активізації зовнішньої торгівлі та підвищення конкурентоспроможності, рушіями яких були торговельна лібералізація та економічна інтеграція, але й супроводжувалась структурними зрушеннями у торговельних мережах Європи. Процес європейської інтеграції мав наслідком розвиток якісної спеціалізації країн у розрізі товарних груп та категорій. Внутрішньогалузева торгівля України з країнами ЄС-28 та СНД демонструє протилежні за напрямом тенденції. Згідно з результатами аналізу за даними 250 товарних груп нами виявлено послаблення євроінтеграційних тенденцій у ВГТ для України у 2005-2013 рр. Зростання ВГТ зазвичай супроводжується поглибленням спеціалізації в експорті високотехнологічних товарів, на відміну від традиційного експорту низькотехнологічних товарів. Напрями продовження дослідження передбачають визначення статистичних індикаторів впливу зовнішніх торговельних шоків на конкурентоспроможність та ВГТ із урахуванням напрямку орієнтації торгівлі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Arvis J. F. Connecting to Compete 2014: Trade Logistics in the Global Economy-The Logistics Perfor-

mance Index and Its Indicators / J.F. Arvis, D. Saslavsky, L. Ojala, B. Shepherd, C. Busch, A. Raj. – The World Bank. – 2014. – 72 p.

2. Bezić H. Changes in the competitive advantages of Croatia's manufacturing industry / H. Bezić, L. Cerović, T. Galović // Journal of Economics and Business. – № 29.2. – 2011. – P. 465-487.

3. Dautovic E. Intra-industry trade between CESEE countries and the EU15 / Ernest Dautovic, Lucia Orszaghova, Willem Schudel // ECB occasional paper. – 2014. – 37 p.

4. Gaetsewe T. An Econometric Approach to Exchange Control Liberalization and Economic Growth: The Case of Botswana / Tshepiso Gaetsewe, Stephen M. Kapunda, and G. R. Motlaleng // African Journal of Economic Review. – Vol. 3.1. – 2015. – P. 54-71.

5. Grubel H.G. Intra-industry trade: The theory and measurement of international trade in differentiated products / Herbert J. Grubel, P.J. Lloyd. – John Wiley, New York. – 1975. – 205 p.

6. Hatab A. R. Exploring Egypt-China bilateral trade: dynamics and prospects / A. R. Hatab, N. A. Shoumann, H. Xuexi // Journal of Economic Studies. – № 39 (3). – 2012. – P. 314-326.

7. Kilduff P. Analysis of comparative advantage in the textile complex. A study of Eastern European and former Soviet Union nations / P. Kilduff, T. Chi // Journal of Fashion Marketing and Management. – № 11(1). – 2011. – P. 82-106.

8. Orszaghova L. External competitiveness of EU candidate countries / Lucia Orszaghova, Li Savelin, Willem Schudel // ECB occasional paper. – № 141. – 2014. – 39 p.

9. Rahmaddi M. The changing pattern of export structure and competitiveness in Indonesia's manufacturing sectors / M. Rahmaddi, M. Ichihashi // International Proceedings of Economics Development and Research. – № 36. – 2012. – P. 7-11.

10. Stanikūnas R. The analysis of competition in cellular mobile telephone markets / R. Stanikūnas, A. Burinskas // Economics and management. – №16. – 2011. – P. 366-372.

11. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс] // Економічна статистика / Зовнішньоекономічна діяльність. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – 22.05.2015.

12. UNCTAD Statistics [Електронний ресурс] // International trade. – Режим доступу: <http://unctad-stat.unctad.org/wds/ReportFolders>. – 7.06.2015.

REFERENCES

1. Arvis, J. F., Saslavsky, D., Ojala, L., Shepherd, B., Busch, C., & Raj, A. (2014), "Connecting to Compete 2014: Trade Logistics in the Global Economy--The Logistics Performance Index and Its Indicators", *World Bank*.

2. Bezić, H., Cerović, L., & Galović, T. (2011), "Changes in the competitive advantages of Croatia's manufacturing industry", *Journal of Economics and Business*, vol. 29.2.

3. Dautovic, E., L. Orszaghova, and W. Schudel (2014), "Intra-industry trade between CESEE countries and the EU15", *ECB occasional paper*, vol. 76.
4. Gaetsewe, Tshepiso, Stephen M. Kapunda, and G. R. Motlaleng (2015), "An Econometric Approach to Exchange Control Liberalization and Economic Growth: The Case of Botswana", *African Journal of Economic Review*, vol. 3.1.
5. Hatab, A. R. A., Shoumann, N. A., & Xuexi, H. (2012), "Exploring Egypt-China bilateral trade: dynamics and prospects", *Journal of Economic Studies*, vol. 39(3).
6. Kilduff, P., & Chi, T. (2007), "Analysis of comparative advantage in the textile complex. A study of Eastern European and former Soviet Union nations", *Journal of Fashion Marketing and Management*, vol. 11(1).
7. Lipsey, R. E. (1976), *Intra-industry trade: The theory and measurement of international trade in differentiated products: Herbert J. Grubel and PJ Lloyd*, (John Wiley, New York, 1975).
8. Orszaghova, L., Savelin, L., Schudel, W. (2012), "External competitiveness of EU candidate countries", *ECB occasional paper*, vol. 141.
9. Rahmaddi, M., & Ichihashi, M. (2012), "The changing pattern of export structure and competitiveness in Indonesia's manufacturing sectors", *International Proceedings of Economics Development and Research*, vol. 36.
10. Stanikūnas, R., & Burinskas, A. (2011), "The analysis of competition in cellular mobile telephone markets", *Economics and management*, vol. 16.
11. State Statistics Service of Ukraine (2015), "Economic statistics / International economic activity and balance of payments", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 22 May 2015).
12. UNCTAD Statistics (2015), "International trade", available at: http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sRF_ActivePath=p,15912&sRF_Expanded=p,15912/ (Accessed 7 June 2015).